

ANALİZ / MOKHMAD AKHIYADOV

KASIM 2026

RUSYA'DA MÜSLÜMAN OLMAK

www.insamer.com
info@insamer.com

İNSAMER
İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Rusya, Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşın ardından Batı'dan giderek uzaklaşırken İslam dünyasıyla yakınlaşmayı dış politikasının gündemi haline getirmiştir. Devlet Başkanı Vladimir Putin, Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenlenen "Rusya–İslam Dünyası: Kazan Forum" toplantılarına gönderdiği mesajda ülkesinin İslam ülkeleriyle "mümkün olan en geniş ticari ve insani iş birliğine" açık olduğunu vurgulamış, Rusya'daki müftülükler de Kremlin'in öne çıkardığı "geleneksel değerler" söyleminin gönüllü taşıyıcıları haline gelmiştir.

Ne var ki ülke içindeki tablo bu söylemle örtüşmemektedir. Aynı yıllarda aşırılıkçılık ve terör davalarının sayısı hızla artmış, Mart 2024'te Moskova yakınlarındaki Krokus City Hall konser salonuna düzenlenen saldırının ardından göç yasaları ardı ardına sertleştirilmiş, göçmenlere ve Kafkasyalılara yönelik baskınlar düzenleyen milliyetçi gruplar ise sokaklarda görünür hale gelmiştir. İlk bakışta birbiriyle çelişen bu iki eğilim, aslında "seçici güvenlikleştirme" olarak adlandırılabilecek aynı yönetim anlayışının iki yüzünü oluşturmaktadır. Rus devleti kendisine sadık Müslüman kurumları ve elitleri ödüllendirirken, bunun dışında kalan dindarlığı ve giderek göçmen kimliğiyle özdeşleştirilen İslam'ı bir güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Bu anlayışın kökleri ise Rusya'daki İslam'ın yüzyıllara uzanan tarihinde aranmalıdır.

Rusya'da İslam'ın Tarihsel Kökleri

İslam, İdil-Ural havzasında ve Kuzey Kafkasya'da Rus devletinin bu bölgelere ulaşmasından yüzyıllar önce kök salmıştır. 1552'de Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle bölge Müslümanları Rus devletinin tebaası haline gelmiş ve Müslümanların statüsü o tarihten itibaren Rusya devletinin kalıcı meselelerinden biri olmuştur. Bu meseleye kurumsal bir çözüm arayan İkinci Katerina, 1788 yıllında çıkardığı fermanla Orenburg Mahkeme-i Şeriyyesi'ni (Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi) kurmuş, meclis de 1789'da Ufa'da faaliyete geçmiştir. Çarlık yönetimi böylece Müslümanların dini hayatını yasaklamak yerine onu devletin denetimindeki bir ruhani hiyerarşi aracılığıyla yönetme yolunu seçmiştir. Bugünkü Rus müftülük sisteminin temelini oluşturan bu model, devlete sadık "resmi İslam" ile şüpheyle bakılan bağımsız dindarlık arasındaki ayrımı da beraberinde getirmiştir.

Bu ayrım on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleşmiştir. Rus bürokrasisinde Panislamizm ve Panturkizm korkusuyla şekillenen bir "Müslüman meselesi" gündeme gelirken, Kırımlı İsmail Gaspralı'nın öncülüğünde yayılan usul-i cedit (yeni usul) okulları Rusya Müslümanları arasında güçlü bir eğitim ve fikir hareketinin doğmasını sağlamış, 1905 devriminin ardından toplanan Rusya Müslümanları kongreleri de bu birikimi siyasi bir örgütlenmeye dönüştürmüştür.

Ancak Bolşevik Devrimi bu gelişmeyi kesintiye uğratmıştır. Sovyet yönetimi 1920'lerin sonunda İslam'a karşı kapsamlı bir kampanya başlatmış, Arap alfabesini 1929'da Latin alfabesiyle değiştirmiş ve vakıf mallarına el koymuştur. 1937'ye gelindiğinde Ufa'daki Merkezi Müslüman Dini İdaresi'ne bağlı yerel idari birimlerin %87'si ve 12 bin camiden 10 binden fazlası kapatılmıştır. İkinci Dünya Savaşı bu politikada bir dönüm noktası olmuş, Müslüman nüfusu savaşa seferber etmek isteyen Sovyet yönetimi 1943-1944 yıllarında Taşkent merkezli Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'ni (SADUM), Ufa merkezli Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları Dini İdaresi'ni, Buynaksk merkezli Kuzey Kafkasya Müslümanları Dini İdaresi'ni ve Bakü merkezli Güney Kafkasya Müslümanları Dini İdaresi'ni kurmuştur. Fakat bu "resmi İslam" sıkı bir devlet denetimi altında kalmış ve 1988'de Sovyetler Birliği'nin tamamında faal cami sayısı yalnızca 402 olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte güçlü bir dini canlanma yaşanmıştır. Örneğin 1980'de yalnızca 18 caminin açık olduğu Tataristan'da bugün binin üzerinde cami bulunmaktadır. Ne var ki Rus-Çeçen savaşları ve 11 Eylül sonrasında küresel ölçekte yaygınlaşan "terörle mücadele" söylemi, Rus devletinin İslam'a güvenlik merceğinden bakmasını pekiştirmiştir. 2000'li yıllarda resmi politikanın merkezine yerleşen ve devlete sadakati esas alan "geleneksel İslam" kavramı bu bakışın ürünüdür ve bugün de devletin Müslümanlarla ilişkisini belirleyen temel ölçüt olmaya devam etmektedir.

Ödül ile Baskı Arasında Rusya Müslümanları

Bugün Rusya'da kaç Müslüman yaşadığı sorusu bile tartışmalıdır. Nüfus sayımları din sorusu içermediğinden Müslüman nüfus, tarihsel olarak Müslüman kabul edilen Tatar, Başkurt, Çeçen ve Avar gibi halkların toplamı üzerinden hesaplanmakta olup 2021 sayımına göre bu halkların nüfusu yaklaşık 15 milyondur. Ancak aynı sayımda 16 milyondan fazla kişinin etnik kimliği hiç kaydedilmemiş, Tatar nüfusu da 2010'daki 5,3 milyondan 4,7 milyona düşmüş görünmektedir. Rusya Müslümanları ise 20 ile 25 milyon arasında bulunan bir nüfustan söz etmekte, bu tabloya Orta Asya ve Azerbaycan'dan gelen 4-5 milyon emek göçmeni de eklenmektedir.

Bu büyük ve çeşitli nüfusla kurduğu ilişkide Rus devletinin temel ölçütü sadakattir. Farklı bir ifadeyle geleneksel İslam, Rus devletine sadakat anlamına gelmektedir. Ülkede yasal olarak tanınan onlarca müftülük bulunmakta, bunların en büyükleri olan Moskova merkezli Rusya Federasyonu Müslümanları Dini İdaresi ile Ufa merkezli Merkezi Müslüman Dini İdaresi ise ülke Müslümanları adına konuşma hakkı için birbiriyle rekabet etmektedir. Devlete sadakat de karşı-

lıksız kalmamaktadır. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan altı büyük cumhuriyet seçimlerde iktidara ortalama yüzde 84 oranında destek vermekte ve rejimin dayanaklarından biri olarak görülmektedir. Eylül 2023'te Tataristan, Başkurdistan, Çeçenistan ve Dağıstan'da başlatılan ve "ortaklık finansmanı" adı verilen İslami bankacılık deneyinin süresi 2028'e kadar uzatılmış, üç büyük müftülüğün ortaklaşa kurduğu Bulgar İslam Akademisi de 2017'den bu yana ülkenin ilk ilahiyat doktora programını sunmaktadır.

Ödülün öbür yüzünde ise devletin onayladığı kanalların dışında kalan Müslümanlar bulunmaktadır. Rusya Federasyonu Soruşturma Komitesi 2024'te 615 aşırılıkçılık dosyasını mahkemeye göndermiştir, ancak bu rakam savaş karşıtı ifadeler dahil bütün davaları kapsadığı için tek başına Müslümanlara yönelik baskıyı göstermemektedir. Asıl çarpıcı tablo, şiddet içermeyen dini hareketlere açılan davalarda ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın en köklü insan hakları kuruluşlarından Memorial'in siyasi tutuklulara destek projesinin verilerine göre, Rusya Yüksek Mahkemesi'nin 2003'te terör örgütü ilan ettiği Hizb-ut Tahrir ile bağlantılı olduğu iddiasıyla Mart 2024 itibarıyla en az 320 kişi yargılanmış ve mahkum edilenlerin 245'i 10 yıl ve üzeri hapis cezası almıştır. Bu davaların önemli bir kısmı, Rusya'nın 2014'te ilhak ettiği Kırım'da yaşayan Kırım Tatarlarını hedef almaktadır. 2009'da yasaklanan Tebliğ Cemaati mensupları hakkında 2010-2025 döneminde 162 kişiyi kapsayan 55 dava açılmış, Said Nursi'nin eserlerini okumak için bir araya gelenler ise Yüksek Mahkeme'nin fiilen var olmayan "Nurcular" adlı bir örgütü yasaklamasının ardından yargılanmaya başlanmıştır.

Baskı yalnızca mahkeme salonlarıyla sınırlı değildir. Stavropol Krayı ve Mordovya Cumhuriyeti'nde okullarda başörtüsü yasağı getirilmiş ve bu yasaklar Rusya Yüksek Mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Yaklaşık 3-4 milyon Müslümanın yaşadığı Moskova'da yalnızca 4 işlevsel cami bulunmakta, bu durum cemaatleri kayıt dışı ibadethanelere yöneltmektedir. Ayrıca Nisan 2024'te bu ibadethanelerden ikisi, Moskova'ya bağlı Troitsk'te ve Moskova bölgesindeki Mıtişçi ile Lobnya arasında, kaçak yapı oldukları gerekçesiyle mahkeme kararıyla yıkılmıştır.

Mart 2024'teki Krokus City Hall saldırısı ise İslam ile göçün güvenlik söyleminde birbirine iyice bağlandığı bir dönüm noktası olmuştur. Devlet Duması Başkanı Vyaçeslav Volodin'in açıklamasına göre 2024'ten bu yana yasa dışı göçle mücadeleye ilişkin 22 yasa kabul edilmiştir. Savaş da bu tabloya yeni bir boyut eklemiştir. Rusya Federasyonu Soruşturma Komitesi Başkanı Aleksandr Bastrıkin, Mayıs 2025'te askerlik kaydını yaptırmamış 80 bin göçmenin "yakalandığını" ve bunlardan 20 bininin cephede bulunduğunu açıklamıştır. Örneğin Ekim 2026'da St. Petersburg'daki Sennoy Pazarı'nda askerlik şubesi görevlilerinin de katıldığı bir baskında polisin kontrolleri yapmak için cuma namazının bitmesini beklemesi, cami çevresinin artık göç denetiminin ve askeri seferberliğin uygulandığı bir alana dönüştüğünü göstermektedir.

Bu baskının bir kısmı da devlet dışı aktörler eliyle yürütülmektedir. 2020 sonunda kurulan milliyetçi Russkaya Obşçina (Rus Cemaati/Topluluğu) örgütü yerli Kafkasyalılara ve göçmenlere ait pazarlara, kafelere ve yurtlara "baskınlar" düzenleyen bir yapıya dönüşmüştür. Bazı bölgelerde polisle birlikte devriyeye çıkan örgütün güvenlik kurumlarıyla yakın ilişki içinde olduğu, çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Örgütün karıştığı şiddet olaylarının çoğunlukla cezasız kalması rejimin en sadık Müslüman müttefiklerini bile rahatsız etmiş, nitekim Çeçenistan İnsan Hakları Komiseri Ekim 2024'te yetkililerden örgütün faaliyetlerinin incelenmesini talep etmiştir.

Bütün bu tablo, Rusya'nın İslam politikasını "İslam dostu" ya da "İslam karşıtı" gibi tek bir kalıba sokmanın yanıltıcı olacağını göstermektedir. Asıl belirleyici olan, hangi Müslümanın "sadık", hangisinin "tehlikeli" sayılacağına devletin karar vermesidir. İmparatorluk döneminde kurulan ve Sovyet döneminde yeniden üretilen "yönetilen İslam" geleneği, bugün savaş ve göç koşullarında yeni bir biçim kazanmıştır. Bu düzende müftülükler ve bölgesel elitler kazançlı çıkarken, şiddetle hiçbir bağı olmayan dini hareketler, kayıt dışı cemaatler ve göçmenler bunun bedelini ödemektedir. Kısa vadede rejime istikrar sağlıyor gibi görünen bu yaklaşımın uzun vadeli maliyetleri ise giderek belirginleşmektedir. Devlete bağımlı müftülükler ile sıradan Müslümanlar arasındaki mesafe açıldıkça resmi kurumların meşruiyeti aşınmakta ve dindarlık devletin denetleyemediği alanlara kaymaktadır. Göç politikaları ise İslam'ı fiilen bir "göçmen dini" olarak kodlamaktadır. Nitekim Rusya'nın bağımsız kamuoyu araştırma kuruluşu Levada Merkezi'nin Mayıs 2024'te yayımladığı verilere göre Rusların %56'sı Orta Asyalı göçmenlerin ülkeye girişinin yasaklanmasını ya da yalnızca geçici olarak kabul edilmesini istemektedir.

Dolayısıyla Rusya'nın İslam dünyasıyla yakınlaşma söylemini değerlendirirken, bu söylemin ülke içindeki Müslümanların deneyimini yansıtmadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Din ve vicdan özgürlüğüne yaklaşımda köklü bir değişiklik olmadığı sürece Rusya Müslümanlarının bir kısmının marjinalleşmesi derinleşecek ve bu durum ülkenin iç istikrarı açısından da yeni riskler doğuracaktır.

www.insamer.com